

Мирослава Михайлівна Малкович,

асистент кафедри загальної та експериментальної психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЕНДЕРНИХ УЯВЛЕНЬ ХЛОПЧИКІВ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

У статті розкрито особливості формування гендерної ідентичності в дошкільному віці. Здійснено аналіз формування гендерних уявлень у дітей дошкільного віку. Описано значення батьків для формування гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку. Проаналізовано подібності та відмінності формування гендерних уявлень хлопчиків і дівчаток дошкільного віку.

***Ключові слова:** гендерна ідентичність, гендерні уявлення, маскуліність, фемінінність, андрогінність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. За останні роки помітно збільшився суспільний інтерес до гендерної проблематики в цілому. Цікавою є проблема формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку. Цей період є сенситивним для засвоєння моделей статево-рольової поведінки. Тому актуальним є розгляд психологічних аспектів дослідження гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку.

Незважаючи на велику популярність, якої набули питання гендеру в сучасному світі, доволі нечасто зустрічаються в психологічних джерелах дослідження механізмів формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку. Вивчення гендерних установок хлопчиків дошкільного віку є важливим, оскільки вони виступають основним компонентом самосвідомості та самоідентифікації дитини, без яких розвиток є неможливим. Формування гендерних установок у дошкільному віці відбувається інтенсивно.

Детальніша увага зосереджена саме на хлопчиків дошкільного віку через те, що гендерна ідентифікація представників чоловічої статі значно ускладнена багатьма чинниками: недостатня кількість моделей типово-чоловічої поведінки

(неповні, функціонально-неповні сім'ї); велика кількість часу, який хлопчик проводить з представницями жіночої статі; трансформаційні процеси людства, що ставлять підвищені вимоги до представників “сильної статі”; суспільні тенденції до уніфікації статі; гендерна стереотипність мислення, що заперечує будь-які вияви статево-нетипової поведінки; відсутність усвідомленого батьківства; відсутність гендерної освіченості батьків; наявність амбівалентних почуттів у батька чи матері.

Вагомість дошкільного віку у житті є значною, оскільки відбувається стрімкий розвиток інтелекту, емоцій і психіки, емоції мають бурхливий та мінливий характер. Дошкільник є чутливим до зовнішніх подразників, піддатливий до емоційного впливу (В. Мухіна, Л. Ельконін, Л. Виготський, А. Кошелева, Л. Венгер, З. Карпенко). Неправильно підібраний стиль взаємодії з дитиною може зумовлювати різні емоційні порушення і проблеми у становленні гендерної ідентичності. Важливість цього періоду для формування гендерних уявлень є беззаперечною. Саме в цей період відбувається засвоєння моделей статево-рольової поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор, свідчить, що сім'я є основним інститутом соціалізації дітей дошкільного віку. Роль батьків у формуванні статево-рольової ідентичності є визначальною, оскільки вони є основними та взаємодоповнюючими взірцями для ототожнення. Батько є основною моделлю ідентифікації для хлопчика дошкільного віку (І. Кон, Н. Обозова). Найважливішим механізмом, завдяки якому формуються гендерні уявлення в родині, є механізм ідентифікації. За його допомогою дитина ототожнює себе з відповідною своїй статі гендерною моделлю, яка є для неї взірцем статево-відповідної поведінки і завдяки якій формуються еталони чоловіка чи жінки, тобто гендерні уявлення (Л. Попова, Ю. Савченко, Н. Городнова, П. Горностай).

Мета статті: розкрити психологічні особливості дослідження гендерних уявлень дітей дошкільного віку.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Гендерні уявлення – структурний компонент гендерної ідентичності, що відображає систему знань особистості про себе як представника певної статі, уявлення про чоловічі та жіночі ролі, які засвоюються в процесі гендерної соціалізації. Завдяки сформованим гендерним уявленням особистість набуває індивідуального гендерного досвіду, що відображається в поведінкових, емоційних, мотиваційних виявах особистості. Гендерні уявлення засвоюються на когнітивному рівні у вигляді схем, латентних утворень, які є орієнтирами для дошкільника у двоїстому світі чоловічих і жіночих речей. Гендерні уявлення дитини формуються не самі собою, а під впливом гендерних стереотипів, установок, знань, суджень, цінностей, які має кожне конкретне суспільство, нація, народ та несвідомо чи свідомо прищеплює їх своїм нащадкам.

Однією з визначальних є статево-рольова теорія. Ця позиція сформульована на основі теорії структурного функціоналізму Т. Парсонсом і Р. Бейлсом. Статево-рольовий підхід буде визначальним для нас через такі базові концепції:

1. Він визначає позитивну функцію диференціації статевих ролей (жінки виконують експресивну роль, чоловіки – інструментальну), оскільки ми вивчаємо саме дошкільний вік, де бере початок процес диференціації гендерних ролей. Діти не лише вибирають різні іграшки, але й по-різному граються. Для хлопчика основне – це рух, активність, енергійність, зміна діяльності; для дівчинки – ніжність, турбота, спілкування. “Для хлопчика типова дія гри відбувається явно, у зовнішньому плані – це аварія, катастрофа, війна, будівництво тощо” [4, с. 558].

2. Цей підхід підкреслює значення взаємодоповнюваності маскулінної ролі фемінінною чи навпаки. Йдеться не про протиставлення експресивної та інструментальної ролі, а гармонійна компліментарність, завдяки якій досягаються гармонійні стосунки в родині.

3. Гендерні ролі формуються в процесі гендерної соціалізації. “Засвоєння гендерної ролі передбачає наявність не тільки відповідного типу поведінки, але й конкретних особистісних властивостей і способу життя” [2]. Цей підхід визначає провідну роль для інститутів соціалізації. У дошкільний період, окрім сім’ї, з’являється ще один інститут гендерної соціалізації – дошкільний навчальний заклад. З його появою розширюється та вдосконалюється процес диференціації ролей.

4. Родина – це основне середовище, у якому здійснюється гендерна соціалізація дошкільника. Саме в сім’ї дитина отримує інформацію про власну і протилежну стать, а також про їх взаємодію.

5. Культурні стереотипи й особистий досвід орієнтують батьків на те, яким повинен бути хлопчик і якою – дівчинка [2].

Формування уявлень здійснюється у процесі соціалізації за допомогою механізмів: ідентифікації (З. Фрейд, Т. Парсонс, К. Хорні, Б. Вайтінги, Л. Кольберг, І. Кон, Л. Попова, Н. Обозова, І. Кльоцина, І. Гофман, Д. Кахилл та ін.), імітації, наслідування (А. Бандура, П. Массен), спрямування, моделювання, заохочення, самовизначення, самоприйняття, саморефлексії (Т. Говорун, О. Кікінежді), когнітивного дисонансу (В. Каган).

Дошкільний період є сенситивним для формування гендерних уявлень, оскільки саме тепер інтенсивно засвоюються моделі статево-рольової поведінки, формується гендерна самосвідомість, відбувається первинна, а також частково і вторинна ідентифікація.

“Сім’я є найпершим і найважливішим інститутом статевої соціалізації дитини. Роль батьків у формуванні статево-рольової ідентичності є визначальною, оскільки вони є основними та взаємодоповнюючими взірцями для наслідування” [3, с. 291]. Слід відзначити виняткову роль батька для становлення гендерної ідентичності хлопчика дошкільного віку, оскільки він для сина є еталоном чоловіка.

Ми вважаємо, що засвоєння моделей маскулінної поведінки для хлопчиків ускладнено такими чинниками: фемінізація освіти (дуже нечасто

можна побачити чоловіка – вчителя, а в нашому випадку в дошкільному закладі чоловік – це сторож чи двірник); зростання кількості неповних сімей (у сім'ї батько реально відсутній чи працює за кордоном); формальна присутність батька (батько мало приділяє уваги синові).

Проведеним дослідженням щодо гендерних уявлень дітей дошкільного віку було охоплено 196 дітей, серед яких – 100 дівчат дошкільного віку і 96 хлопчиків. Проводилось дослідження на базі дитячих навчальних закладів № 10 “Катруся”, № 1 “Калинонька” м. Івано-Франківська та “Квітка Карпат” с. м. т. Ворохта, Івано-Франківської області з вересня 2010 р. по грудень 2011 р. Для виконання мети ми застосували певні методики: опитувальник А. Палія “Якості”, інтерв'ю В. Кагана “Вивчення гендерних установок”, методика Г. Гейманса “Вивчення гендерних стереотипів”, нарративна методика “Улюблена іграшка”.

У хлопчиків дошкільного віку переважають маскулінні гендерні уявлення (таблиця 1), що є позитивним на цьому етапі розвитку маскулінності. Другу рангову позицію займає фемінінний тип гендерних уявлень, що свідчить про те, що 24,5 % хлопчиків притаманні статево-нетипові гендерні уявлення. Третє місце в таблиці посідає андрогінний тип. Останнє рангове місце займає статево-нейтральний тип. Це свідчить, що лише 5,2 % хлопчиків дошкільного віку притаманна гендерна невизначеність. У цілому гендерні уявлення у хлопчиків є статево-відповідними, оскільки у відсотковому співвідношенні переважає саме маскулінний тип гендерних уявлень. Цей результат можна пояснити за допомогою теорії гендерних схем, завдяки яким у дитини формуються гендерні уявлення. У дошкільному віці схеми мають більш простий, традиційний характер (хлопчик – активний, вольовий, рішучий..., дівчинка – ніжна, любляча, турботлива...).

Таблиця 1 – Гендерні уявлення хлопчиків дошкільного віку (у відсотках)

Маскулінний тип	Фемінінний тип	Андрогінний тип	Статево-нейтральний тип
59,7	24,5	10,4	5,2

У дівчаток першу позицію займає фемінінний тип гендерних уявлень, що свідчить про орієнтацію на статево-типові форми поведінки. На другому місці розташувався андрогінний тип гендерних уявлень. Незначний відсоток дівчаток (2 %) має статево-нейтральний тип гендерних уявлень. Як ми бачимо з таблиці 2, дівчаткам взагалі не притаманні статево-нетипові (маскулінні) гендерні уявлення.

Таблиця 2 – Гендерні уявлення дівчаток дошкільного віку (у відсотках)

Маскулінний тип	Фемінінний тип	Андрогінний тип	Статево-нейтральний тип
–	76	22	2

Порівнявши результати, отримані за методикою “Якості” у дівчат і хлопців, слід зазначити, що фемінінні хлопчики є (їх 24,5 %), а маскулінних дівчаток немає взагалі. Це можна пояснити наявністю певних чинників у формуванні гендерних уявлень хлопчиків дошкільного віку: первинна фемінінна ідентифікація хлопчика (з матір’ю); переважання фемінінного оточення під час виховного процесу; невключеність батька у виховний процес; фемінізація дівчаток відбувається швидше, ніж маскулінізація хлопчиків.

Для уточнення результатів щодо типу гендерних уявлень у дошкільників, а також для визначення рівня їх сформованості ми використали інтерв’ю В. Кагана.

У 99 % дівчаток переважає фемінінний тип гендерних установок, що перекликаються з результатами попередньої методики “Якості”. Отже, рівень сформованості гендерних уявлень у дівчаток дошкільного віку є високим. Результати дослідження вказують на переважання статево-типових гендерних установок у дівчаток (таблиця 3).

Таблиця 3 – Гендерні установки дівчаток (у відсотках)

Наявність гендерних установок	Відповідність гендерних установок статі дитини	Прийняття-відкидання власної статі	Тип гендерних установок		
			Маскулінні	Фемінінні	Недиференційовані
99	99	98 – прийняття 2 – відкидання	–	89	11

Наявність гендерних установок властива 100 % дітей, як хлопчикам, так і дівчаткам. У дітей 5–6-річного віку гендерні установки відповідають статі

дитини у 84 % у хлопчиків та 99 % дівчаток. Слід зазначити, що майже всі діти знають про незворотність власної статевої належності.

Гендерні уявлення дітей дошкільного віку в цілому є статевовідповідними. Проте у дівчаток показники фемінінності є вищими (89 %), ніж маскулінності у хлопчиків (75 %). Лише у 11 % дівчаток гендерні уявлення є статевонедиференційованими, а 2 % дівчаток не приймають власну статеву належність (див. таблицю 3).

Дещо іншими є результати у хлопчиків дошкільного віку. Спостерігаються високі результати за шкалою маскулінність – 75 %. Проте існує і фемінінний тип серед хлопчиків дошкільного віку. Статевонедиференційований тип притаманний майже 17 % хлопчиків дошкільного віку. Тривожним чинником є те, що майже третина хлопчиків дошкільного віку відкидають власну статеву належність (таблиця 4). І справді, порівнявши тип гендерної ідентифікації у батьків (за методикою С. Бем “Наскільки Ви універсальні”) та тип гендерних уявлень у дошкільників (інтерв’ю В. Кагана), можна зробити висновок, що у дітей, які відкидають власну статеву належність, є статевонейтральний (83 % хлопчиків) або фемінінний батько (17 %). Статевонейтральність батька характеризується байдужістю, невключеністю у родинне життя, а також незбалансованою рольовою амбівалентністю. Отже, можна зробити висновок, що образ сучасного батька є не таким привабливим для дітей (статевонейтральний батько, індиферентний батько, фемінінний батько, батько з неузгодженими суперечностями), як образ матері. Маскулінний тип притаманний лише 16 % чоловікам-батькам. Слід зазначити, що відсутність позитивної статево-типової моделі для наслідування викликає неприйняття власної статевої належності у хлопчиків дошкільного віку.

Таблиця 4 – Гендерні установки хлопчиків (у відсотках)

Наявність гендерних установок	Відповідність гендерних установок статі дитини	Прийняття-відкидання власної статі	Тип гендерних установок		
			Маскулінні	Фемінінні	Недиференційовані
100	84	73 – прийняття 27 – відкидання	75	7,3	16,6

Для визначення впливу суспільних стереотипів на формування гендерних уявлень дітей дошкільного віку ми застосували методику Г. Гейманса. Ця методика визначає стереотипність, схематичність гендерного мислення дошкільників.

На думку дівчат, хлопчикам притаманна інструментальна роль – енергійність, рухливість, відважність, впевненість, а дівчаткам – комунікабельність, сенситивність, ніжність, емпатійність (таблиця 5).

Таблиця 5 – Гендерна стереотипність (дівчатка) (у відсотках)

Активність		Спілкування	
Дівчатка	Хлопчики	Дівчатка	Хлопчики
39	61	77	23

Хлопчики також вважають, що їм притаманний рух, енергія, діяльність; а дівчаткам – спілкування, турбота, опіка, виховання (таблиця 6).

Таблиця 6 – Гендерна стереотипність (хлопчики) (у відсотках)

Активність		Спілкування	
Дівчатка	Хлопчики	Дівчатка	Хлопчики
25	75	60,5	39,5

Отже, як на хлопчиків, так і на дівчаток мають вплив суспільні стереотипи, зокрема стереотип маскулінності-фемінінності. Стереотипність виявляється в тому, що більшість дітей (хлопчиків та дівчаток) зазначають, що жінкам належить експресивна роль, а чоловікам – інструментальна. “У хлопчиків і чоловіків спостерігається перевага “маскулінного” аспекту самооцінки (що пов’язаний із фізичним розвитком та домінуванням), а у дівчаток і жінок – фемінінного (соціальна сенситивність, комунікативність)” [1, с. 238]. Чоловік має бути активним, незалежним, рішучим, вольовим, а жінка – пасивною, залежною, турботливою, комунікабельною.

Необхідно зазначити, що немає суттєвої різниці у результатах хлопчиків та дівчаток щодо ставлення до власної статі. Такий результат можна пояснити тим, що на формування гендерної ідентичності дошкільників більшою мірою, ніж дорослих, діє стереотип маскулінності-фемінінності. Цей стереотип характеризує чоловічу і жіночу ролі як чітко означені та протилежні. Проте з

віком гендерна схема дитини стає змістовнішою і наповненішою. І згодом відбувається перехід від традиційної маскулінності до позиції андрогінності (компромісу, партнерства та взаєморозуміння).

За допомогою наративної методики “Улюблена іграшка” ми виявляли тип гендерних уявлень (статеві-типові, статеві-нетипові), а також їх змістові характеристики.

У цілому по вибірці у дівчаток переважають статеві-відповідні гендерні характеристики, що підтверджує результати попередніх методик. Статеві-нетипові характеристики притаманні незначній кількості респондентів – лише у 14 % (таблиця 7). Проте, якості, якими діти наділяли своїх героїв, суттєво відрізнялися у хлопчиків та дівчаток.

Таблиця 7 – Змістові характеристики гендерних уявлень дівчаток (за методикою “Улюблена іграшка”) (у відсотках)

С/В	С/Н	Краса	Добро	Дружелюбність	Турбота	Чесність	Чемність	Розум
86	14	48	32	2	27	5	7	8

На першій ранговій позиції у дівчаток знаходиться така цінність, як краса. Майже 50 % респонденток відзначили зовнішню привабливість як основну характеристику, якою вони наділяли свою улюблену іграшку. Найважливішою характеристикою фемінінної поведінки, на думку дівчаток, є зовнішня краса, привабливість, в оповідях хлопчиків ця характеристика не зустрічається (таблиця 8). Це свідчить про актуальність стереотипу зовнішньої привабливості у системі їх уявлень.

Таблиця 8 – Змістові характеристики гендерних уявлень хлопчиків (за методикою “Улюблена іграшка”) (у відсотках)

С/В	С/Н	Любов	Добро	Агресія	Турбота	Сила	Швидкість	Спритність
76,4	23,5	14,5	30,2	8,1	15,6	15,6	25	45,8

Другу позицію займає характеристика “добро” (32 %), що становить третину респондентів. Ця характеристика об’єднує представників обох статей. Отже, незважаючи на статеву приналежність, діти вважають, що і чоловіки, і жінки повинні мати доброзичливе ставлення до оточуючих. Порівнюючи ці результати з відповідями дорослих (“добро” – 4-рангова позиція), можна

стверджувати, що ця характеристика є пріоритетною як для дорослих, так і для дітей.

Визначальною для представниць жіночої статі є характеристика “турбота”, “опіка”, “піклування”, яка у дівчаток дошкільного віку знаходиться на третьому ранговому місці. А у їхніх матерів ця характеристика займає перше рангове місце, що свідчить про значущість її в ідентичності жінок.

Важливими для дівчаток є такі характеристики, як “дружелюбність”, “чемність” та “розум”. У процесі бесіди з’ясовано, що більшість дітей цінують дружбу й є екстравертованими. Лише незначна кількість дітей (15 %) прагнули до індивідуальних ігор.

Важливою характеристикою для дівчаток є “слухняність”, яка підтримується в дошкільному навчальному закладі та є соціально-привабливою характеристикою.

Під час спостереження ми виявили, що дівчатка дошкільного віку в грі виявляють такі характеристики: “любов”, “турбота”, “ніжність”. Вони дбайливо ставились до обраних іграшок (більшість з них обирали ляльку – гойдали її, переодягали, голубили).

Для хлопчиків пріоритетними є характеристики: швидкість, спритність, сила, що визначають традиційну маскулінність хлопчиків дошкільного віку. Зважаючи на проведену бесіду, ми можемо стверджувати, що хлопчики обирають маскулінних героїв, які наділені такими рисами, як спритність, швидкість, сила. Також слід зазначити, що більшість хлопчиків обирають рухливі ігри, які потребують швидкості, рішучості, відваги. У дітей цього віку спостерігається таке явище, як фемінофобія – страх займатися жіночими справами, обирати статево-нетипові іграшки.

Характеристикою, яка визначає маскулінну поведінку, є агресія, що свідчить про хибне уявлення про чоловічі моделі поведінки, тобто деструктивну маскулінність.

Висновки. Отже, гендерні уявлення у хлопчиків та дівчат є статево-відповідними: у дівчат – фемінінними, а у хлопчиків – маскулінними, що є

позитивним на цьому етапі розвитку гендерних уявлень. Гендерні уявлення є стереотипними як у хлопчиків, так і у дівчаток; хлопчикам належить інструментальна, а дівчатам – експресивна роль. Аналіз результатів дослідження свідчить, що показник “незадоволеність власною статевою приналежністю” у хлопчиків є значно вищим, ніж у дівчаток.

Перспективами подальших розвідок у даному напрямку можуть стати вивчення психологічних особливостей формування гендерних уявлень у дівчаток дошкільного віку.

Список використаної літератури

1. Бендас, Т. В. Гендерная психология : учеб. пособ. / Т. В. Бендас. – СПб. : Питер, 2005. – 431 с.
2. Клецина, И. С. Самореализация личности и гендерные стереотипы [Электронный ресурс] / И. С. Клецина // Психологические проблемы самореализации личности / под ред. А. А. Реана, Л. А. Коростылевой. – СПб., 1998. – Вып. 2. – С. 188–202. – Режим доступа : <http://herzen-aspirant.narod.ru/people/klyotsina.html>.
3. Малкович, М. Психологічні особливості батьківської та материнської ідентичності / М. Малкович // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – 2010. – Том XII, частина 7. – С. 290–301.
4. Палій, А. Диференціальна психологія : курс лекцій / А. А. Палій. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника, 2007. – 474 с.

Рецензент: доктор психологічних наук, професор Москалець В. П.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2013.

Малкович М. М. Психологические аспекты исследования гендерных представлений мальчиков дошкольного возраста

В статье раскрыты особенности формирования гендерной идентичности в дошкольном возрасте. Осуществлен анализ формирования гендерных представлений у детей дошкольного возраста. Описано значение родителей для формирования гендерных представлений мальчиков дошкольного возраста. Проанализированы сходства и различия в формировании гендерных представлений мальчиков и девочек дошкольного возраста.

Ключевые слова: гендерная идентичность, гендерные представления, маскулинность, феминность, андрогинность.

Malkovych M. M. Psychological aspects of the study of gender representations of boys at the preschool age

The article reveals the features of formation of gender identity at the preschool age. The formation of gender representations of children at the preschool children has been analysed. The importance of parents in the process of formation of gender representations of boys at the preschool age has been described. The similarities and differences of formation of gender representations of boys and girls at the preschool age have been analysed.

Keywords: gender identity, gender representations, masculinity, femininity, androgenity.